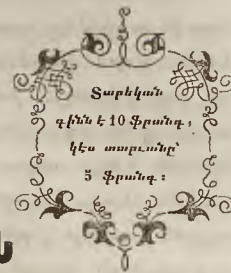

ԵՐԽՈՒՄ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 7.

1863

2. ՀԱՏՈՐ

Պաղտատի
արքունիքը :

անսուշ, Պաղտատի ամիրապետը, Մոգի Լիլաճ առնամբ որդի մ'ունէր, զորն որ արքունեաց վտանգներէն ու մեծամեծաց շողքորթութիւններէն հեռու, առանձին տեղ մը Ալիպուր իմաստուն դաստիարակին կրթել

կու տար: Երիտասարդ իշխանը հազիւ քսան տարեկան եղած ու կրթութիւնը լմնցընելու վրայ էր, երբ որ

յանկարծ հօրը մահուան լուրն առաւ ու իմացաւ որ ինք անոր տեղը պիտ'որ անցնի: Սիրտը փառասիրութեան ակտէն ազատ ըլլալով, ամենեւին գաճ ելլելուն վրայ չէր մտածեր. ուստի եւ միայն հօրը մահուան վրայ լացաւ: Սգոյ ու տրտմութեան մէջ քանի մ'օր անցընէլէն ետքը, դաստիարակին հետ ճամբայ ելաւ, ու գիշերանց առանց ուրիշի մ'ընկերութեան՝ Պաղտատ մտաւ:

Երկրորդ օրը հազիւ արեգակը ծագած էր, մէյ մ'ալ նոր ամիրապետին գալստեան լուրը բոլոր քաղաքին մէջ կայծակի շուտութեամբ տարածուեցաւ: Աս լուրն ամենուն հետաքրքրութիւնն ու փառասիրութիւնը զարթոյց: Մանսուլ՝ որուն մարմինը դեռ եւ ոչ պաղած էր, բոլորովին մոռցուած՝ ամենուն յիշատակէն ելած էր. իւրաքանչիւր որ անոր յաջորդին հաճոյ ըլլալու կերպին վրայ կը մտածէր: Արեւ ելք՝ ուր իշխողին զօրութիւնը սահմանադրութեամբ չափաւորուած չէ, իշխանին ակնարկութիւնը միայն բաւական է մէկը երջանիկ կամ դժբախտ ընելու, եւ վեհապետին շնորհքը՝ տէրութեան օրէնքն է: Ուստի Պաղտատի մեծամեծներն Ալիպուրին գացին, նոր ամիրապետին բնաւորութիւնն իրմէ իմանալու, որպէս զի իրենք ալ անոր նմանելով, իրեն կարենան հաճոյ ըլլալ:

Ծեր դաստիարակն իր աշակերտին կրթութիւնը վերջին դասով մը ուղեց լմնցընել, որուն յիշատակն ընդ միշտ մտացը մէջ տողորուած մնայ: Ուստի եւ ծերունի գենպետին, որն որ մեռնող ամիրապետին ժամանակը խիստ օրինապահներէն մէկն էր, առանց զրաւ որ երիտասարդ իշխանին միակ պակասութիւնը գինեմոլութիւնն է: Գիտեմ, ըսաւ Ալիպուր, որ ասիկայ նենգաւոր ըմպելիք մըն է եւ Ղուրանէն ալ արգելեալ. բայց ի՞նչ պիտի ընես, ինք մատաղ հասակէն վեր նոյնը ծածուկ կը խմէր, եւ շատ կը վախնամ որ հիմայ գաճ ելլէլէն ետքն ալ՝ կարող պիտի չըլլայ ինք զինքը բռնել: Պէտք ենք զինքն ուղղելու աշխատիլ, ըսաւ գենպետը՝ խորին հառաչանք: — Ան՝ որ գնաց, փոխարքան եկաւ, որն որ գործունեայ ու աշխատասէր մարդ մըն էր: Աս ալ դաստիարակէն իմացաւ որ Մոգի Լիլաճ՝ միայն զարդարուելու կը նայի: Ա՛լ ես կորսուած եմ, գոչեց փոխարքան, եւ դուրս ելաւ՝ բռնելու ճամբան մտածելով: — Սպարապետը՝ որն որ քաջ ու արի զօրական մըն էր եւ բոլոր կեանքը պատերազմներու մէջ անցուցած էր, եւ կ'ենթադրէր ալ որ երիտասարդ իշխանը միայն զինուոց շկահիւնը սիրէ եւ պատերազմական փառք ստանալու ետեւէ ըլլայ, շատ պլշայլեցաւ ու տրտմեցաւ, երբ որ Ալիպուրէն լսեց թէ նոր ամիրապետը պատերազմէն կը վախնայ, եւ նոյն իսկ մերկ սրոյ տեսքը բաւական կ'ըլլայ երեսին գոյնը նետել տալու: Եւ թէ կաքաւն ու երաժշտութիւնն իր սովորական զբաղմունքներն են: — Իսկ ներքինապետը գրեթէ խելքը կորսնցուց, երբ որ դաստիարակէն լսեց որ նոր ամիրապետը զէնքէն ուրիշ բան չիճանչնար, եւ պատերազմն իր գլխաւոր զուարճութիւնն է:

Ներկայանալուն օրն որ եկաւ, երիտասարդ իշխանն առաջին անգամ իր գաճը նստեցաւ, եւ հրաման տուաւ տէրութեան գլխաւորներուն որ ներս մտնեն: Ամենէն յառաջ փոխարքան ներկայացաւ: Մոգի Լիլաճ կը սպասէր որ գործքերուն զբաղող, զգեստին հոգ չտանող, ծանրագլուխ մէկը պիտի տեսնէ: Ուստի եւ մեծ եղաւ զարմանքը՝ երբ որ կարճ հասակաւ ծիծաղերես ծեր մը տեսաւ, որն որ ոտուրններուն քայլերը շինծու չափակցութեամբ մը կ'առնուր,

որուն ոսկեթել պարեգօտը ճարտար արուեստագետներու գործ կ'երեւար, թիկանցը վրայէն լայն ցփսի մը վար կ'իջնար, իսկ մատուրները հազուադէպ ու ծանրագին ազամանդներով ծածկուած էին: Ամիրապետին երեք անգամ սովորական երկրպագութիւնն ընելէն ետքը, Թողութիւն կը խնդրեմ, ըսաւ փոխարքան, որ մեր հորիզոնին վրայ բարձրացող նոր արեւուն առջեւն այսպիսի անպատշաճ ղգեստներով կ'երեւամ: Բոլորովին գործքերու մէջ ընկղմած ըլլալովս, աս առտու ինք զինքս զարդարելու՝ միայն երկու ժամ կրցայ տալ: Անկէ ետքը վրայի ցփսին հայելոյ մը մէջ շտկելու համար աջ դառնալով, կը յուսամ, ըսաւ ինք իրեն հաճութեամբ մը, որ ընթացքս աղէկ սկսայ: Սակայն իր ղգեստները՝ զարդարանք սիրող ամիրապետի մը համար շատ պարզ են: Իշխանը մեծ զարմացմամբ փոխարքային ղգեստին զարդերուն եւ ոտքին չափակցեալ քալուածքին կը նայէր: Մեծ իշխան, ըսաւ փոխարքան, կարծեմ զիս այսչափ պարզ հագուած տեսնելուդ վրայ կը զարմանաք. բայց համբերութիւն... Ի՜նչպէս, պատասխանեց Մոգի Լիւլահ, ամբողջ գաւառի մը եկամուտը վրադ առեր ես, եւ միայն պզտիկ մատիդ վրայ կրած ազամանդովդ Պաղտատի տասն աղքատ ընտանիք տարի մը կրնան ապրիլ: Սակայն հոս զարդարանքի վրայ խօսելու տեղ չէ. տէրութիւնը կարգաւորելու նկատմամբ ինծի հաղորդելու էական բան չունիս: Այո, Տէր, պատասխանեց փոխարքան. ձեր հպատակներէն շատերն անձեւ ղգեստ կը հագնին. ասիկայ մեծ անկարգութիւն մըն է, զորն որ պէտք է ուղղելու աշխատիլ: Ի՜նչ, ինծի հաղորդելու էական բանդ աս է, գոչեց ամիրապետը: Գարծեալ, յառաջ տարաւ փոխարքան, քիչերը կը գանուին, որոնք փաթթոցնին գնելու կերպը գիտնան. ասիկայ ալ անկարգութիւն մըն է, որուն շուտ պէտք է դարման տանիլ: Ես աս նիւթիս վրայ շատ հետաքրքրական հատուած մը գրելու սկսած եմ: Փաթթոց գնելու կերպին վրայ, հարցուց ամիրապետը... Աս մարդը՝ հայրս մեռնելէն ետքը՝ ստուգիւ խելքը թուուցած պիտ'որ ըլլայ:

Երիտասարդ իշխանն աս խորհրդածութիւնն ըրած ատեն, յանկարծ անդիէն ներս մտաւ սպարապետը՝ կէս մը կաքաւելով, կէս մը երգելով: Ո՞վ է աս մարդը, հարցուց ամիրապետը՝ կարծելով որ խենթ մըն է, զորն որ պահապաններն առանց միտ գնելու ներս թող տուած են: Ասիկայ ձեր ամենաքաջ պատերազմողը, թագաւորութեան հաստատութեան սիւնն է, պատասխանեց փոխարքան: Հրաման տուէք որ ըսեմ միանգամայն, աւելցուց անդիէն սպարապետը՝ կաքաւելու անյաջող դարձուած մ'ընելով, ձեր վեհափառութեան ամենաճարտար կաքաւիչը: Ի՜նչպէս կրնայ աս մարդս, ըսաւ ամիրապետը, իմաստուն ու աներկիւղ պատերազմող ըլլալ: Պատերազմի ժամանակ առիւծ եմ, պատասխանեց սպարապետը, իսկ խաղաղութեան ատեն թոյլ տուեալ է

գեղեցիկ արուեստից ծոցը հանգչելու. եւ եթէ ձեր վեհափառութիւնը՝ որ կաքաւելա տեսաւ, միանգամայն երաժշտական տաղանդ ալ կ'ուզէ իմանալ, մոիկ ըրէք եւ վճիռ կտրեցէք:

Արդէն ձեռքը բռնած վաղակաւորը մէկդի դրած, եւ վին մ'առնելով՝ իր երաժշտական տաղանդը ցուցնելու կը պատրաստուէր, երբ որ ներքինապետը ներս մտաւ գլուխը սաղաւարտ դրած ու պատերազմական զրահներ հագած: Կրցածին չափ գլուխը շիտակ բռնելու կը ջանար, աչուրներուն մէջէն հուր եւ բոց կը ցայտէր, իսկ ձեռքովն օդին մէջ վաղակաւոր մը կը ճօճացնէր, որով քիչ մնաց՝ իշխանին սովորական յարգութիւնն ըրած ատեն՝ զինքը կը վերաւորէր: Երկայն ու աննշանակ մեծարանաց խօսքերէ ետեւ, կարծելով որ ամիրապետին հաճոյ բան մը կ'ընէ, Յոգնած, արտաքոյ կարգի յոգնած եմ, գոչեց, հանգիստ ու թոյլ կեանքէն. արքունեաց հանդարտութենէն՝ պատերազմի դաշտը խոյանալու եռանդէս կ'այրիմ: Վախցէք, թշնամիք, վախցէք. տկար գառնուկն ահագին առիւծ մը դարձած է:

Ո՛հ, ըսաւ ինք իրեն Մոգի Լիւլահ, ներքինապետին յանկարծական պատերազմասիրութեան վրայ ծիծաղը չկրնալով բռնել, ահաւասիկ մեր ներքինապետն այնչափ պատերազմասէր է, որչափ որ սպարապետը խաղաղական հոգւով զգածեալ է: Արդեօք տեսածս երա՞յ է, չէ՞ նէ բոլոր աշխարհք խելքը կորսնցուցեր է: Ո՞վ պիտի մէկնէ ինծի աս զարմանալի երեւութիւն գաղտնիքը: Անտարակոյս դենպետը, որն որ դէպ ի ինծի կը յառաջանայ. անիկայ պատուական ծերունի մըն է. իմաստութիւնը հասակին հետ մէկտեղ կ'աճի: Իրօք ալ անիկայ յառաջ կու գար, բայց մէյմը՝ մէկ կողմը, մէյ մը՝ մէկալ կողմը զարնուելով, աչուրներն ասդին անդին դարձնելով, այնպէս որ հազիւ կրցաւ իր նոր վեհապետին սովորական մեծարանքն ընել:

Աղէկ, ըսաւ, Մոգի Լիւլահ, որուն զարմանքը վերջին ծայրը հասած էր. եթէ դենպետին բարձր առաքինութեանց վրայ մեծ համարում չունենայի եւ երկրաւոր ցանկութիւններէն բոլորովին հրաժարեալ ըլլալը չգիտնայի, ստուգիւ կը կարծէի որ գինեմուրութեան զարկեր է: Եթէ իրօք այնպէս ըլլար, պատասխանեց դենպետը, որն որ կը կարծէր թէ իշխանին հաճոյ բան մը կ'ընէ, ձեր արդարութիւնը կրնա՞ր ասիկայ ինծի յանցանք համարիլ: Բայց ինծի կ'երեւայ որ գինին արդեւեալ ըմպելի մըն է, առարկեց ամիրապետը: Բանն աղէկ հասկընալու է, վեհափառ տէր, պատասխանեց դենպետը. գինին արդեւեալ ըմպելիներէն մէկը կ'երեւայ, երբ որ օրինաց խօսքերուն կապուելու ըլլանք. սակայն եթէ օրէնքին բուն միտքը հասկընալ կ'ուզենք, դիւրաւ կրնայ իմացուիլ թէ գինի խմելը՝ միայն ղեղձման առջեւն առնելու համար արգելուած է, եւ քանի որ մէկը չափը չի կորսնցնել, օրէնքը բռնադատած չի համարուիր: Ահա-

ասիկ նոր մեկնութիւն մը, ըսաւ ամիրայետը, որուն քեզմէ չէի սպասեր:

Անկէ ետքը նոյն չորս անձինքները նկատելով, որոնց կեցուածքը, զգեստն ու խօսքերն իրենց պաշտաման հետ ամենեւին չէր համաձայներ, չըրցաւ ծիծաղը բռնել: Իսկ իրենց գալով, մարդ չէր կրնար անոնց երեսներէն իմանալ որ մէկը մէկալին վրայ ինչ կը մտածէ. վասն զի պալատականներն աս յաջողակութիւնն ունին՝ որ ինչ գէպք ալ պատահելու ըլլայ, առանց ծիծաղելու իրարու երեսը կը նային: Բաց ասկէ՝ իւրաքանչիւր որ իր խաղացած խաղին միտ գնելով, մէկալներուն ըրածին չէր կրնար մտադիր ըլլալ:

Աս զարմանալի տեսարանը շատ կ'երկրննար, եթէ նոյն միջոցին իշխանին Ալիպուր դաստիարակն ունկնդրութեան սրահը չմտնէր: Մոգի Լիլաճ զինքը տեսնելով, մեծամեծներուն հրամայեց որ երթան, եւ երբ որ սրահին մէջ միայն ինք ու դաստիարակը մնացին, Ալի մեկնէս ինծի, ըսաւ ամիրայետը, սա առջեւս խաղացուած խաղը: Դաստիարակը ժպտեցաւ, ու առջի իրիկուան պատահածն իրեն պատմեց: Թողողութիւն տուէք, ըսաւ ամիրայետին, բանեցուցած միջոցիս համար. ձեր այնչափ մարդկան վրայ իշխելու սկսած օրը՝ ուղեցի ցուցնել որ շողքորթութիւններն ինչ կրնան ընել: Երանի թէ աս դասը միշտ յիշէք, եւ պալատականներն ինչ որ ընելու ըլլան, միշտ ճշմարտութիւնը սիրէք ու փնտռէք:

ԱՌԵՐՏԲԱՍԵ

Համեմունք: — Ե. Մշկահոտ ընկոյզ:

Մշկահոտ ընկոյզը (*Myristica moschata*) պտուղն է, իսկ մշկահոտ ծաղիկ ըսուածը՝ պտղոյն կեղեւն է: Աս ծառը 30 ոտքէ բարձր կ'ըլլայ. հոտաւետ, երկայն հաւկրթածեւ, առանց ակռայի, լերկ ու քիչ ջիղով տերեւներ ունի, որոնց վերին կողմը գեղեցիկ մութ կանաչ, իսկ տակի կողմը բաց դեղին գոյնով է: Այլը եւ գրեթէ տանձի ձեւով, երկու մասէն աւելի հաստ պտուղներ կու տայ, որոնք զատ զատ կախուած կ'ըլլան. արտաքուստ դեղնակեղ, իսկ մէջի կողմը՝ ճերմակ գոյնով է: Վեց կամ եօթը տարեկան ծառ մը 300—400 մշկահոտ ընկոյզ կու տայ, որոնք 1—2 հոսայի չափ կը կշռեն: Յառաջագոյն աս ծառը միայն Մոլդաւեան կղզիներուն վրայ կը մշակուէր. բայց հիմայ ուրիշ տեղեր ալ, գլխաւորաբար Իլ տը Ֆրանս, Պուրպոն, Սուամորա ու Անգիլեան կղզիներուն վրայ կը մշակուի: Բոլոր տարին անընդհատ կը ծաղկի ու պտուղ կու տայ:

Մշկահոտ ընկուզին երկու տեսակի կը բաժնուի. Արական կամ վայրենի եւ Իգական կամ ընտանի ընկուզի: Առաջին տեսակը՝ որն որ վայրենի ծառերէն յառաջ կու գայ, աւելի մեծ, հաւկրթածեւ, 1½—2 մատ երկայ-

նութեամբ, տկար հոտով, թեթեւակշիռ ընկոյզներ ունի: Ասոնց գինն աժան է եւ շատ շուտ որդնահար կ'ըլլան: Երկրորդ տեսակը՝ որն որ միայն Եւրոպա կը բերուի, աւելի գնդակաձեւ ընկոյզներ ունի, որոնց դուրս ցցուած տեղերը գորշ կարմիր, իսկ ներս մտած տեղերը գորշ մոխրագոյն կ'ըլլան: Ասոր ընկոյզները շատ եղուտ են, եւ միանգամայն զօրաւոր համեմիչ հոտ ու ճաշակ ունին:

Տուրեւառի մէջ յաճախ տեսնուող մշկահոտ ընկուզին ամենէն ընտիր տեսակը՝ Մոլդաւեան կղզիներէն յառաջ եկածն է: Աս կղզեաց տարեկան բերքը շուրջ 700 կենդինար է, որուն գրեթէ երեքին մէկն Եւրոպա կու գայ, մնացածը Հնդկաստան ու Ասիայի այլեւայլ կողմերը կը գործածուի: Մոլդաւեան մշկահոտ ընկոյզն երեք բաժին կ'ընեն. առաջին ու ամենալաւ բաժինն Եւրոպա կը խաւրուի, երկրորդը Հնդկաստանի ու Ասիայի այլ եւ այլ կողմերը, իսկ երրորդը՝ որն որ վտիտ, փոքր, ծուռ ու խորշմած կամ որդէ կերուած ընկոյզներ ունի, շատ անգամ Եւրոպա կը բերուի: Պուրպոն ու Իլ տը Ֆրանս կըղզիներէն յառաջ եկած մշկահոտ ընկոյզը՝ իր լաւութեամբը գրեթէ Մոլդաւեան տեսակին կը հաւասարի:

Մշկահոտ ընկոյզը երկու կենդինարնոց հակերով եւ կամ անորոշ մեծութեամբ տախառներով կու գայ:

Ընդհանրապէս մշկահոտ ընկուզին լաւութիւնը ծառին հասակէն, մշակուած տեղոյն խնամութենէն, եւ թարմ ու հասուն ըլլալէն կախում ունի: Բաց ասկէ՝ լաւ մշկահոտ ընկոյզն որդնահար պիտի չըլլայ, հապաժանը եւ ըստ բաւականին լեցուն: Շատ անգամ որդերէ վնասուած տեղերուն ծակերը՝ կաւէ, ալիւրի խմորէ ու փշրած մշկահոտ ընկուզէ շինուած զանգուածով մը կը լեցընեն, եւ կամ բոլորովին նոր կը շինեն ու կը նենդեն. սակայն աս շինծու ընկոյզներն՝ եթէ դանակով կտրուելու ըլլան, բուն մշկահոտ ընկուզին երակներուն միօրինակութիւնը չեն ունենար, եւ անկէ խաբէութիւնը կրնայ իմացուիլ: Դարձեալ լաւ ընկոյզը միջակ մեծութեամբ, կլոր ու հաւկրթածեւ պիտի ըլլայ. բորբոսի հոտ պիտի չունենայ, ընկուզին մէջի կողմը մութ գորշ գոյն եւ մարմնի նման բիծեր պիտի ունենայ. անանի պարարտ ու եղուտ պիտի ըլլայ, որ եթէ ասեղով ծակուելու ըլլայ, եղը դուրս վազէ:

— Մշկահոտ ընկոյզը ճղմելով՝ թանձր եղ մը կը հանեն, զորն որ քառակուսի կաղապարներու մէջ լեցընելով՝ օճառի պէս կը թանձրացընեն: Աս եղը Մշկահոտ բաղամ կ'անուանուի ու դեղի տեղ կը գործածուի:

— Ինչպէս վերը զրուցեցինք, մշկահոտ ընկուզի ծաղիկը՝ ընկոյզը պատող հաստիկ կեղեւն է: Թարմ եւ դաժ ատեն՝ ծիրանեգոյն կ'ըլլայ, իսկ չորը՝ ինչպէս որ առեւտրի մէջ կը տեսնուի, կինամոմնի եւ քիչ մը դեղնի զարնող գոյնով կ'ըլլայ. համն ու հոտը մշկահոտ ընկուզի կը նմանի, բայց աւելի ազնիւ համեմ ունի: Արմաւենոյ տերեւներէն շինուած 70 հոսայ ծանրութեամբ կողմներով կամ հակերով կու գայ. տարին գրեթէ 1000 կենդինար Եւրոպա կը բերուի, նոյնչափ մ'ալ Հնդկաս-

տան կը գործածուի: Մշակահոտ ծաղիկ գնելու ժամանակ կը պետք է նայիլ որ կակուղ, եղրտ ու նարինջի զարնող դեղին գոյնով ըլլայ, զորաւոր ճաշակ ու բուրուժ ունենայ եւ կտրտած չըլլայ:

— Մշակահոտ ծաղիկն տեսակ մը եթերական եղ կը պատրաստեն, որն որ ջրին երեսը կը կենայ:

Զ. Գարտամմին:

Առեւտրի մէջ Գարտամմինի (գաբուլէ) անուամբ կ'իմացուի կոճապղպեղի տակ դացող զանազան փեճեկաւոր պտուղ ունեցող ծառերուն պտուղը կամ սերմը: Աստիկերը Սումատրա, Ճաւա ու Մոլուզեան կղզիներուն հովանաւոր անտառներուն մէջ կ'աճին. իսկ պտուղին՝ իբրեւ ջերմութիւն պատճառող, քրտնեցողիչ ու ստամոքսը զօրացնող դեղ ու համեմ կը գործածուի: Պտուղը կեռասի մեծութեամբ, կլոր, միակերպ ու աւելի երեք-անկիւնի կ'ըլլայ: Մէջի կուտը գնդաձեղէ գլխոյն մեծութիւնն ունի, արտաքին երեսը մութ գորշ գոյնով, իսկ մէջի կողմը ձերմակ գոյնով կ'ըլլայ, ու հաճոյարար հոտ եւ այրիչ համեմաւոր ճաշակ կ'ունենայ:

Գարտամմինի գլխաւոր տեսակները՝ հետեւեալներն են: 1. Փղքը՝ Մալապարի գարտամմին, որն որ ամենալաւ տեսակն է. ասոր փեճեկը գորշ դեղին, իսկ մէջի հունտերը գորշ կարմրի զարնող գոյնով ու անհարթ են: Թէպէտ եւ գարտամմինի ամէն տեսակներէն՝ կերպ մը եթերական եղ կը հանուի, սակայն Մալապարի տեսակն առատ համեմ ունենալուն պատճառաւ, մեկալներէն աւելի առատ եղ կը մատակարարէ: — 2. Սէյլանի գարտամմինը, բայց գորշ փեճեկներ ու պայծառ գորշ դեղնի զարնող գոյնով հատեր ունի: — 3. Կլոր գարտամմինը, Սումատրայէն, Ճաւայէն ու Մոլուզեան կղզիներէն կը բերուի: Ասոր փեճեկները կաղնի ձեւն ունին, բայց աւելի երեքանկիւնի են, կլոր գարտամմինի մեծ հատերը պղտիկներուն չափ հաճոյական ճաշակ չունին: — 4. Մեծագոյն կամ Ճաւայի գարտամմինը՝ նախընթաց տեսակներէն նուազ հոտ ու համ ունի: — 5. Պանտայի կամ Մատակասգարի գարտամմինն ամենէն մեծ հատեր ունեցող տեսակն է. ասոր փեճեկը գորշ կարմրեկ գոյն ու թեթեւ շերտեր ունի:

— Գարտամմին գնելու ժամանակ նայելու է որ արտաքուստ գունատ գոյնով ու լեցուն ըլլայ: Աղէկ Գարտամմինը դիւրաւ պիտի չկտորի, ոչ ալ որդէ կեռուած պիտի ըլլայ. հապա կարմրեկ գոյն, զօրաւոր հոտ, սուր ու համեմաւոր ճաշակ պիտի ունենայ:

— Գարտամմինը համեմի ու դեղի տեղ, ինչպէս նաեւ զանազան տեսակ ըմպելի շինելու կը գործածուի:

Է. Համեմունկ:

Համեմունկը (վանիլէա) համեմունկի տընկին (Vanilla aromatica) պտղոյն չորցած հունտը կամ կուտն է: Աստուծոյ մինչեւ 30 ոտք կը բարձրանայ ու բաղեղի պէս ծառերու վրայ կը փաթթուի. ձուածեւ երկայն ու ջլտտ տերեւներ ունի, որոնք իրարմէ հեռու կը

կենան. խիստ հոտաւէտ ծաղիկները դեղնի զարնող կանաչ ու սպիտակախառն գոյնով են: Աս ծաղիկներէն կ'աճի խողովակաձեւ երկայն 6—10 մատ երկայնութեամբ, երեք պատեմաններէ կազմուած պտուղը, որուն մէջ անհամար պղտիկ, գորշ գոյնով, փայլուն հատեր կը գտնուին, որոնք շատ ճարպոտ են ու սիրուն բուրուժ մը ունին: Զատնէք դեռ կատարեալ չհասած՝ կը քաղեն, եւ արեւուն առջեւը չորցնելէն ետքը՝ զանազան տեղեր խաւրելու համար թիթեղէ արկղներու մէջ կը դնեն:

Համեմունկի տեսակներն ասոնք են. նախ Վէլի համեմունկը (Vanille de Leg), որն որ ամենալաւ տեսակն է. երկրորդ տեսակը՝ Սիմարոնայինն է. իսկ ամենէն ստորին տեսակը՝ Պրագելիայի համեմունկ կոչուածն է:

Աղէկ համեմունկը՝ լեցուն, սեւ, հաստ, երկայն, թարմ, հոտաւէտ, քաղցրահամ, ծանր ու քիչ մը կակուղ պիտի ըլլայ. շատ խորշոմած կամ շատ եղրտ պիտի չըլլայ. իսկ մէջի պղտիկ հունտերը կամ կուտերը սեւ ու փայլուն ըլլալու են: Զգուշանալու է որ պտուղները խոնաւ տեղ չպահուին, որովհետեւ այսպիսի տեղերը շուտով կը փտտին:

— Համեմունկ ստեպ կը նենգուի. յաճախ անգամ համեմունկի պտուղները նշի եղէն ու Փերուի սեւ բաղասամէն շինուած զանգուածի մը մէջ կը թաթխեն, որպէս զի կակուան. շատ անգամ ալ պտղոյն պատեմաններէն համեմունկը կը հանեն ու մէջն ուրիշ նիւթեր դնելէն ետքը՝ ճարտարութեամբ կը գոցեն կամ կը կարեն. երբեմն ալ ստորին տեսակն աղնիւ տեսակին հետ խառնուած կ'ըլլայ:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ

Անգղիայի յաւիթակի պակասութիւնը:

(ԱԷՐԷ):

Բայց հիմակուան ճգնաժամը գոնէ ան օգուտն ունեցաւ, որ Անգղիայից բրած սխալմունքին անճանական փորձով իմացան, եւ հիմայ ուրիշ աղբիւրներ հոգալով՝ իրենք զերեւը Հիւսիսային Ամերիկայէն ազատ ընելու կաշխատին: Սակայն եթէ նոյնը ժամանակաւ յաջողելու ալ ըլլայ, այսու ամենայնիւ աս ստող է որ Անգղիա աս վերջին դժբախտ փորձով մեծ վնաս կրեց, որուն տեղը լեցնելու համար երկայն ժամանակի կարօտութիւն կայ: Ղան զի Ամերիկայի պատերազմին վերջանալուն ամենեւին նշան չ'երեւար. իսկ ուրիշ երկիրներուն բամբակի բերքը՝ Հիւսիսային Ամերիկայի բամբակի բերքին համեմատութեամբ դրեթէ ոչինչ կրնայ համարուիլ: Յամի 1858ին Անգղիա Ամերիկայէն 1,855,000 հակ բամբակ ընդունեցաւ. իսկ ուրիշ երկիրներէն՝ հազիւ 567,306 հակ, այսինքն Հնդկաստանէն 350,248 հակ, Պրագելիայէն 108,886 հակ, Եգիպտոսէն 101,405 հակ, որոնք ըստ մասին ընտիր տեսակ չեն, եւ Լանգաշիրի գործաւորները սիրով չեն մաներ:

Եթէ Անգղիայի տէրութիւնը քանի մը տարի յառաջ իր գաղթականութեանց մէջ բամբակի մշակութեան

Հոգ տարած ըլլար, չէ թէ միայն միշտ բաւական բաժնակ պատրաստ կրնար ունենալ, եւ Հնդկաստանի բաժնակը լաւութեան մէջ Ամերիկայի բաժնակին կը հաւասարէր, այլ նաեւ դիրք կ'իջնար, որով եւ կարելի կ'ըլլար բաժնակի վաճառականութիւնը կրկնապատիկ յառաջացնել, եւ բաժնակէ գործառններուն կիրառութիւնը դիւրինացնել: Ընտիր բաժնակ մշակելու յարմար երկիրներն են գլխաւորաբար Արեւելեան Հնդկաստան եւ Աֆրիկէ, եւ տարակոյս չկայ որ հաստատուն կամք ունեցողները ըլլայ, աղէկ յաջողութիւն կրնայ յուսացուիլ: Ո՛չ շատ խոնաւ եւ ո՛չ շատ տաք օդաբաժին մը եւ ջրմուշներ չկնելու յարմարութիւն Արեւելեան Հնդկաստան ալ ունի, մանաւանդ թէ յառաջուան ջրմուշները նորոգելը՝ քիչ աշխատութեամբ ու ոչինչ ծախքով կրնայ գլուխ ելլել: Սակայն Հնդկաստանի գլխաւոր արգելքը՝ բաժնակի մշակութեան կերպն աղէկ չգիտնալն ու երթեւեկութեան դժուարութիւնն է. ասկէ դատ՝ ծիշք բաժնակի հունձքին ժամանակը կը պատահին Հնդկացի Հոլանտ կոչուած երկարատեւ տօները, որոնք ան ատեն կը վրննան, երբ որ բաժնակի բաժակները գետինն ինկած ու վրան իջած ցօղին ու անձրեւին պատճառաւ հողախառն կ'ըլլան, որով դժուարաւ կը մաքրուին եւ բաժնակը մաքուր ձերմակ գոյնը կը կորսնցնէ: Ուստի եւ զարմանալի բան չէ, որ Ամերիկա այնպէս ընտիր բաժնակ կը մատակարարէ, վասն զի հոն բաժնակի հունձքին ժամանակը գալուն պէս՝ գերինները գիշեր ցորեկ կ'աշխատցնեն, եւ բոլոր երկրատէրներն ընտիր բաժնակ մշակելու կերպը գիտեն:

Գարձեալ Հնդկաստանի բաժնակի մշակութեան համար՝ անհրաժեշտ կարեւոր պայմաններէն մէկն է՝ գեղացիներուն ազատ երկիր ստանալու իրաւունք տալ. վասն զի տէրութիւնը կամ Արեւելեան Հնդկաստանի ընկերութիւնը երկիր ստանալու իրաւունքն իրեն վերապահած է, եւ երկիրներն ուրիշներուն այնչափ ժամանակ գործածելու կու տայ, որչափ որ անոնք տարեկան տուրքը կը վճարեն: Սակայն աս ամէն փոխութիւններն ըլլալու համար՝ ժամանակի կարօտութիւն կայ, եւ նոյն տեղուան ժողովրդեան քաղաքակրթութեան մէջ յառաջացում կը պահանջուի: Ուստի որչափ որ ալ Հնդկաստան ամէն երկիրներէն աւելի բաժնակի մշակութեան յարմարութիւն ունի, սակայն եւ այնպէս տարիներ հարկաւոր է, որպէս զի Անգղիա իր բաժնակն անկէ կարող ըլլայ ճարել: Անոր համար Անգղիայի տէրութիւնը պէտք չէ մտնալ թէ քանի որ Ամերիկայի շփոթութիւնները կը տեսնեն, իր աս հսկայական վաճառականութեան մէջ ունեցած մեծ փաստէն յառաջ եկած փնասակար հետեւութիւնները հետզհետեւ աւելի զգալի պիտի ըլլան: Վասն զի իսկզբան կը յուսացուէր որ եղած պաշարը մինչեւ Ամերիկայի շփոթութեանց վերջնալը կը բաւէ. բայց հիմայ սպառեցաւ, եւ Ամերիկայի պատերազմը տակաւին նոյն անորոշ վիճակին մէջն է:

Սակայն եղեալ թէ նոյն իսկ պատերազմը դադրի, հազիւ քանի մը տարւան առատ հունձքերով հիմակուան ներքութիւնը կրնայ վերցուիլ: Նոյն իսկ եթէ ստուգուի

որ մօտերս բաժնակի տեղը բռնող տունի մը գտնուած է, որն որ այնչափ հաւանական չ'երեւար, սակայն եւ այնպէս նախ նոյնը պէտք է առատութեամբ սերմանուի, հունձքին սպասուի, եւ բոլոր մեքենաները փոխուին, որն որ նոյնպէս մէկ երկու տարւան մէջ չ'իկրնար ըլլալ: Ուստի եւ ճգնաժամին շուտ անցնելուն եւ գործաւորաց ուրիշ զբաղմունք գտնուելուն յոյս չկայ. եւ որովհետեւ ասով գրեթէ կէս միլիոն գործաւորներու կեանքը վտանգի մէջ է, եւ չորս միլիոն մարդիկ իրենց արուեստին մէջ քիչ շատ փնաս կրած են, հարկաւ Անգղիայի տէրութիւնը՝ եթէ ինք իրմէ շարժեալ չէ նէ, գեթ ժողովրդէն ստիպուած՝ Ամերիկայի պատերազմը կարելի եղածին չափ շուտով վերջացնելու պիտի աշխատի: Անգղիայի պէս ճարտար ու ձեռագէտ ժողովրդեան մը՝ պատերազմ կամ ուրիշ յանկարծական դէպք դժուարաւ կրնայ փնասել, վասն զի հնարագիւտ ազգը շուտ մը ելքը կը գտնէ: Սակայն աս հսկայական արուեստից պետութեան միայն պակասութիւնը, իր գործարաններուն՝ մէկ տեղէ նիւթ հոգալն է, զորն որ եթէ մէկը կարող ըլլայ խափանել, նոյն երկրին վաճառականութիւնն ի մահ կը վերաւորէ:

×

Բ Ե Ա Պ Ի Տ Ա Մ Ա Ն

Ապրիլ ամիսը:

Ապրիլի եղանակին փոփոխականութիւնը շատ տեղ առակ եղած է, իբրեւ զուարթ պայծառութեան ու մթազգած տխրութեան խառնուրդ. եւ փոխադարձ յաջորդութիւն: Ստոյգ է անհամեմատ գեղեցիկ են ան օրերը՝ որ պայծառ ու արեւկայ կ'ըլլայ, որով եւ բովանդակ բնութեան ստացած նոր կենդանութիւնն ու կանաչութիւնը, եւ գոյնազոյն ծաղիկներուն գեղեցկութիւնը մարդուն աչուքները կը խտտեն. բայց խիստ շատ անգամ ալ երկինք մէկէն մթագին ամպերով կը ծածկուի, եւ աստիկ ու յաճախ ցուրտ հովեր ու անձրեւներ նոյն գեղեցկութիւնը յանկարծակի մեր աչուքներէն կը կորուզուեն, եւ կը կարծեցնեն մեզի որ տակաւին ձմեռուան մէջ կը գտնուինք: Այնպէս հռչակաւոր է Եւրոպացւոյ մէջ աս ամսոյն օդին անկայունութիւնն ու փոփոխականութիւնը՝ որով մարդ կը խաբուի, որ գրեթէ ընդհանրապէս ամէն տեղ ասկից սովորութիւն մտած է՝ Ապրիլի առաջին օրը իրար խաբելու:

Հասարակօրէն Ապրիլ ամիսը խիստ ու անհաճոյ եղանակաւ կը սկսի, վասն զի գիշերահաւասարին մրիկներուն աղքեցութիւնը սովորաբար դեռ նոյն միջոցին կը տեսնէ: Սակայն մէկէն ի մէկ ալ անանկ տաքութիւն մը կը կոխէ, որ մարդ ինք զինքը Յուլիս ամսուան մէջ կը կարծէ: Տարակոյս չկայ որ օդին բարեխառնութեան աս աստիճանի փոփոխականութիւնը, երբեմն արեւուն գրեթէ կիզիչ ջերմութիւն մը ունենալը եւ երբեմն ալ զով հով փչելը, առողջութեան նկատմամբ այնչափ օգտաւ

կար չէ. բայց ինչպէս որ է նէ, երկրի բերքերուն նկատմամբ այսպէս չէ: Գլխաւորաբար օգին երբեմն բաց ու երբեմն անձրեւոտ ըլլալը ընդհանրապէս բուսոց ու անկող ածման վրայ բարերար ազդեցութիւն մը կ'ունենայ: Ասոր համար ալ դարձեալ զանազան ազգաց մէջ Ապրիլի հոգիներուն ու անձրեւներուն օգտակարութեան վրայ այլեւայլ աւածներ կը գտնուին: Ապրիլ իր փողն ստեպ որ փչէ, կ'ըսեն Գերմանացիք, խարն ու ցորենը շտեմարանդ կը լեցնէ: Նոյնպէս կ'ըսեն. Յուրտ ու թաց Ապրիլին՝ նայէ որ ամբարանոց ու տակառ բաւեցնեն: Ասկից զատ՝ Ապրիլին մէջ օգին պղտոր ու գէշ ըլլալը նշան է որ Մայիս ամիսը գեղեցիկ պիտ'որ ըլլայ. ուր որ ասոր հակառակ աս ամիսը մէջ օգին միշտ բաց ու գեղեցիկ ըլլալէն՝ Մայիսին մէջ օգերուն անպիտան ըլլալէքը կը դուշակուի:

Ամառուան կարապետներն ու հաճոյական հիւրերն եղող ծիծառներն ամառոյ սկիզբներէն ամէն դի պարտեղներուն եւ դաշտերուն մէջ կ'երեւան: Եւ որովհետեւ աս թռչունները միջատներով կ'ապրին, անոր համար իրենց երեւան ելլելը՝ յայտնի նշան կ'ըլլայ, որ նոյն մանր տեսակ անասուններէն գէթ ոմանք իրենց ձմերուան ապաստանարաններէն դուրս ելած են, եւ իրենց նոր սեռունդը տարածուելու վրայ է:

Թռչուններն ընդհանրապէս իրենց բոյները շինելու կը զբաղին, եւ բոլոր օրը՝ բայց մանաւանդ առտուներն ու իրիկունները՝ օգն իրենց գեղեցիկ ներդաշնակութեամբ կը լեցնեն: Աս փետրաւոր երգիչներուն ամեննէն աւելի քաղցրաձայնը՝ սոխակը, ծիծառներուն երեւան ելլելէն քիչ մը ետքը կը սկսի իր քաղցր ճռուղելովը զմեզ զմայլեցնել: Սոխակները թէ ցորեկուան ատեն եւ թէ գիշեր ժամանակ կ'երգեն. բայց ցորեկներն իրենց ձայնն ուրիշ բիւրաւոր օգային երաժիշտներու ձայնին հետ խառնուելով ու կորսուելով, իսկ գիշերներն առանձին լսուելով, սովորաբար անանկ կը կարծուի որ միայն գիշերը, ուրիշ թռչնոց լած ժամանակը, կ'երգեն:

Աս ամիսը մտադրութիւն շարժող գէպքերէն մէկն ալ է՝ կիւլին ձայնին լսուելը, որն որ սովորաբար Ապրիլի կէսերը կը սկսի: Ասոր ամէն երկիրներու բնակիչները մտադիր եղած են, որմէ յառաջ եկած են զանազան գեղջկային զոյցներ ու այլեւայլ առասպելներ: Ասկից զատ՝ միեւնոյն ժամանակ ծաղկող քանի մը բոյսեր այլեւայլ լեզուաց մէջ նոյն թռչնոյն անունն աւած են:

Խիստ շատ թէ վայրենի ու թէ ընտանի անկեր աս ամիսը մէջ կը ծաղկին, որոնք պտղաբեր ծառերու եւ թփերու ծաղկներուն հետ միանալով, արտաքոյ կարգի գեղեցիկ եւ հաճոյական տեսք կը մատակարարեն, որն որ զմարդը չէ թէ միայն կը զուարճացնէ, հապա նաեւ սիրտն ապագայ պտղաբերութեան յուսով կ'ուրախացնէ:

ՊԱՐԴԱՍՍՈՒՆ ԵՎ ԽԶՈՒՆՈՂՈՒ:

Մարդաստան եւ իշտանդոն:

Հատ մ'աճապարեմ, Պարոնիկ, պատասխանեց զլսաւորս, գտաւմիջ քիչ մը ժամանակ ի կախ պահէ: Արդէն գիտես որ ես տղայ չեմ եւ իմ ընկերակիցներուս բարիքն ու շարիքը խաղի տեղ չեմ դնէր, մանաւանդ շատ զգուշաւոր եմ հրապարակական իշտանութիւն ունեցող անձինքներուն նկատմամբ, ինչպիսի է ադ խորհրդականը: Նորէն կը կրկնեմ, մարդաստանն ինքն է: Ահա սիկ ցուցումն:

Երբ որ իշտանդուն կարմիր մազերով խորհրդականին վզէն հեռացնելու կը ջանայի, մեծ զարմացմամբ տեսայ որ աջ ականջին ետեւը մարդու եղնգի միջոցով ձեւացած գրեթէ կլոր նշան մը կայ: Աղէկ միտ դիւր, աս նշանը գրեթէ միշտ մոթիւն վրայ կը տեսնուի՝ իբրեւ վարդագոյն դիմ մը: Մարդաստանութեան զոհ եղողը՝ մարդաստանին ձեռքէն ազատելու համար՝ հասարակօրէն անոր գլխուն վրայ կը յարձակի, եւ եղնգովն ականջին ետեւը նշան մը կ'ընէ, որն որ կրնայ կայենի նշան անուանուիլ: Գրաւ կը բռնեմ, որ իրենց սպանած մարդուն հետ կուր ընող տասը մարդաստանին մէջ՝ վեցն իր վրայ աս նշանը կը կրէ: Երկայն փորձառութեամբ՝ նոյն նշաններուն աւելի կամ քիչ կորութիւն ունենալէն, անոնց ընդարձակութենէն ու սաստիկութենէն, կրնամ իմանալ որ արդեօք սպաննուողն այր է՝ թէ կին, մեծ մարդ՝ թէ տղայ: Պատահած եմ անանկ մարդաստաններու, որոնց վրայ տասը եւ աւելի եւս ասանկ նշաններ կը գտնուէին: Կարմիր մազերով խորհրդականին ականջին ետեւի կայենի նշանը գրեթէ ուղիղ գծով է, որմէ կը հետեւցնեմ որ իր սպանութեան զոհը՝ տարիքոտ մէկն եղած ըլլայ:

Ասոնք ըսելէն ետքը՝ ինծի յանձնեց որ քաղաք երթամ, ասդին անդին պտուղիմ, զանազան պանդոկներ մանեմ, եւ ամենայն կարելի զգուշութեամբ կարմիր մազերով խորհրդականին վրայ տեղեկութիւն ժողովմ. իր տնային եւ դրամական վիճակը, հանգուցելոյն հետ ու նացած յարաբերութիւնը, եւ ուրիշ ասոնց նման գիտնալու արժանի բաներն իմանալու ջանամ:

Հետազոտութիւններս ընելէն վերջը՝ տուն դարձած ժամանակս, տեսայ որ վերակացուն պարզապէս ձեւի համար դատաստանական քննութեան սկսած էր, իբրեւ դրագիր գործածելով քաղաքային ժողովոյն քարտուղարներէն մէկը: Իսկ ես իրեն երեւելի տեղեկութիւն մը չկրցայ տալ, որովհետեւ թէպէտ ոմանք կարմիր մազերով խորհրդականը կեղծաւորի տեղ կը դնէին, բայց աւելի շատերը խիստ բարի եւ բարերար անձ մը կը համարէին: Հանգուցելոյն հետ մեծ բարեկամութիւն եւ մտերմութիւն ունի եղեր, մանաւանդ որ անոր որդին իր խնամակալութեան տակն եղող օրիորդի մը հետ նշանուելու վրայ ըլլալով, երկուքին մէջ կերպ մը խնամութիւն ալ պիտի ծնանի եղեր:

Նոյն միջոցին քանի մը ձկնորսներ, որոնք աներեւոյթ եղող մարդուն մարմինը նախընթաց օրերը գետին

մէջ փնտռած էին եւ չէին կրցեր գտնել, անոր դիակը հանելով առն բերին: Դիակն արտաքուստ ամենեւին բռնական մահուան նշան մը չէր ցուցնէր. անոր համար ալ հասարակաց կարծիքն ան եղաւ, որ գինովութեան վիճակի մէջ՝ այնչափ ամուր չեղող կամքին վրայէն անցած ժամանակը, ինկած խղզուած ըլլայ: Ես ալ նոյն առտէն վերակացուն կամացուկ մը յիշեցուցի, որ անտարակոյս իր դիտողութեան մէջ աս անգամ սխալած պիտի ըլլայ, եւ թէ մեռելոյն վրայէն՝ ամենեւին կռուելով սպանուածի նշան մը չտեսնուելով, պէտք է ըսել թէ կարմիր մազերով խորհրդականին ականջին ետեւի նշանն ուրիշ մէկ պատճառէ յառաջ եկած ըլլայ:

Ես իմ կարծեացս մէջ ապահով եմ, պատասխանեց հաստատութեամբ վերակացուն: Ստոյգ է՝ մարդասպանն աս օրերն ամենեւին մէկու հետ կռիւ չէ ունեցեր. վասն զի առանկ պղտիկ քաղաքի մը մէջ այնպիսի բան չէր կրնար ծածուկ մնալ: Եւ ոչ ալ կրնայ բուսիլ թէ տանը մէջ կնկանը հետ կռիւ ըրած ըլլայ, որովհետեւ թէեւ իր ու կնոջը մէջ գտնուած կատարեալ սէրն ու միաբանութիւնը չդիտնայինք, ի վերայ այս ամենայնի մորթին վրայ տեսնուած նշանն այնպիսի է, որ չի կրնար կնոջ մը եղնգէն պատճառած ըլլալ, հապապէտք է որ զօրաւոր երկի մարդու մը ձեռքէն եղած ըլլայ: Բայց ինչպէս որ ըլլայ նէ, պէտք է որ դիակը քննենք, եւ ետքը անոր համեմատ վարուինք:

Նոյն քննութեան ժամանակը մեր երկուքէն զատ՝ ներկայ գտնուեցան նաեւ քաղաքապետը, կարմիր մազերով խորհրդականը եւ ուրիշ մարդիկ: Վերակացուն դիակին աղէկ մը քննելով, չէր կրնար մահուան կերպին վրայ որոշում մ'ընել, որովհետեւ վրան տեսնուած ապականութիւնները կրնային դիակին գետին մէջ ասդին անդին զարնուելէն ալ յառաջ եկած ըլլալ: Խիստ մեծ մտադրութիւն ըրաւ մատուցներուն եւ եղունգներուն վրայ: Չախ ձեռքն այնպէս սաստիկ գոցուած էր, որ մեծ դժուարութեամբ հաղիւ կրցանք բանալ. բայց մէջը գետի աւազէն ուրիշ բան չկար: Նոյն միջոցին կարմիր մազերով խորհրդականն ըստ պատահման քովս գալով, ամենայն զգուշութեամբ աշուրներս ականջին ետեւը տուրի, եւ իրօք վերակացուն ըսածին պէս՝ շրջանաձեւ ու վարդագոյն բարակ գիծը յայտնապէս տեսայ:

Ստուգիւ շատ կը բաղձայի, ըսաւ նոյն վայրկեանին քաղաքապետը՝ կարմիր մազերով խորհրդականին, իմանալ թէ խեղճ մարդն ինչ կերպով կեանքը կորսնցուցած եւ ինչպէս գետն ինկած է: Աս դէպքն արտաքոյ կարգի բան մը, անիմանալի պատահար մըն է:

Վերակացուն՝ իբրեւ թէ աս խօսքերէն արթննալով, մէկէն դէպ ի խօսողները դարձաւ, եւ շանթարձակ հայեցուածով մը կարմիր մազերով խորհրդականին նայելով ու աշուրներն անոր վրայ սեւեռելով, Պարոններ, ըսաւ, հիմայ ձեր ամենուն հետաքրքրութիւնը գոհ կ'ընեմ: Աս խեղճ մարդը՝ մարդասպանի ձեռքով սպանուած է, շարութեամբ դետր ձգուած է. իսկ մարդասպանն ուրիշ չէ, բայց եթէ՝ կարմիր մազերով խորհրդականը:

Աստուծոյ արդարութիւնը թող տուաւ որ անիկայ յանդգնութեամբ հոս երեւնայ, իբրեւ անտարբեր հանդիսատես իր խեղճ զոհին քովը կենայ:

Աս խօսքերուն վրայ քանի մը վայրկեան լռութիւն տիրեց: Ետքը քաղաքապետն այլալուծեամբ ու բարկութեամբ պատասխան տալով, Պարոն Վերակացու, ըսաւ, քաղաքային ժողովոյն կողմանէ կը բողբեմ ձեր աս խօսքերուն դէմ, որոնք ամենամեծ նախատինք են չէ թէ միայն մէկ հոգւոյ, հապա բոլոր մեր ժողովոյն, զորն որ ներկայացընելու պատիւն ունիմ: Ասանկ սարսափելի ամբաստանութեան մը ցուցումներն ուր են:

Վերակացուն շրթանցը վրայ արհամարհողական ժպիտ մ'երեւցաւ, ուր որ կարմիր մազերով խորհրդականը քարացածի պէս անշարժ կը կենար: Առաջինը դիակին ձախ ձեռքին ցուցամատը բռնելով, ամենուն ցուցուց թէ ինչպէս եղնգին ու մին մէջտեղը խել մը կարմիր մազեր կ'աւաճ մնացած էին: Արդեօք, գոչեց, բոլոր քաղաքին մէջ եւ շրջակայ տեղերն աս կերպ կարմիր մազերով մարդ մը կայ: Ամէն ներկայ եղողները մէկ բերան պատասխան տուին, թէ Չկայ:

Աս ցուցման վրայ քաղաքապետն ապշած՝ լուռ կը կենար. իսկ կարմիր մազերով խորհրդականը մարեցու ինկաւ: Վերակացուն ասոր ալ միտ դնել տուաւ թէ ինչպէս մարդասպանին գլխուն վրայ կայենի նշանին քովը խել մը մազ փրցուած էր, եւ թէ ինչպէս հանգուցելոյն ցուցամատին եղնգին մեծութիւնն ըստ ամենայնի նոյն նշանին մեծութեան հաւասար էր:

Այսպէսով կարմիր մազերով խորհրդականին մարդասպանութիւնը գործած ըլլալուն վրայ տարակոյս չմնալով, անմիջապէս բռնուեցաւ, եւ նոյն գիշերը խելքը գլուխը գալէն ետեւ՝ առանց դժուարութեան ոտիքը խոտովանեցաւ. այսինքն՝ դիտմամբ իր բարեկամը ծածուկ ծամբաներէ կամրջին վրայ տանելով, հանկից քիչ մը մէկտեղ մրցելէն ետքը՝ գետը նետելը: Աս եղեւնաւոր գործութեան պատճառն եղած էր իր խնամակալութեան տակ եղող օրիորդին՝ սպանուողին որդւոյն հետ կարգուել լիքը: Իր անկարգ անտեսութեամբը յիշեալ օրիորդին ժառանգութիւնը շատ նուազած էր եւ խիստ գէշ վիճակի մէջ կը գտնուէր. եւ միայն հանգուցեալը կար, որն որ աս բաներուն վրայ կասկածի գացած ըլլալով, քանի մ'անգամ իրմէ պահանջած էր որ հաշիւները ցուցնէ: Արդ որովհետեւ, ինչպէս ըսինք, ան օրերը հարսնախօսութիւնը եւ քիչ օրէ ետքը հարսնիքը պիտի կատարուէր, անոր համար խնամակալը պիտի ստիպուէր պահանջուած հաշիւը ցուցնել, որով թէ համբաւը պիտի վնասուէր եւ թէ խիստ շատ բան պիտի տուէր:

Ինք կը կարծէր որ իր կեղծաւորութեամբն ոտիքը ծածուկ կրնայ պահել եւ օրինաց խոտովանէն ազատիլ. բայց Աստուծոյ արդարութիւնն իշամեղուի մը խայթութեամբով զինքն իր արժանի եղած պատժոյն մատնեց: Թշուաւր բանտին մէջ ինք զինքը խղճելով մեռցուց:

ԲԱՐՈՅԱՎԵՊ

Հ Ե Ղ Ի Ն Է

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

Երկայն ու հանդարտ քուն մը բաւական եղաւ զԱննա զօրացնելու: Ուստի երկրորդ օրը երբ որ Պր. Ռիշարտոյ նախաձեռնէ ետքը՝ քովը գնաց, տեսաւ որ անկողնէն ելած՝ խցին մէջ կը պտրտէր:

Հաս ուրախ եմ որ երէկուէն աւելի աղէկ ես, ըսաւ անոր:

— Չեք բարութեան շնորհակալ եմ, Պարոն. առանց ձեզի՝ չեմ գիտեր թէ ինչ պիտ'որ ըլլայի:

— Պէտք է որ Աստուծոյ շնորհակալութիւն մատուցանես, ինչպէս նաեւ պէտք էս իրմէ յուսալ եւ խնդրել ան քու բաղձանքիդ կատարումը, որմէ կախում ունի սրտիդ հանդարտութիւնը:

— Ըսածնիդ կը հասկընամ: Ազատութեան զոհ եղող անձին ընելու հատուցման վրայ կ'ուղեք խօսիլ: Կը տեսնէք, Պարոն, որ ձեզի հետ անկեղծութեամբ ու համարձակութեամբ կը խօսիմ, թէպէտ եւ չեմ գիտեր թէ ինչպէս կ'ըլլայ՝ որ մէկու մը յայտնել չկրցածս, ձեզի յայտնելու յօժարութիւն կը զգամ: Ինծի անանկ կ'երեւայ որ դուք կրնաք զիս ընկճող ծանր բեռը խղճիս ու սրտիս վրայէն մէկդի առնուլ: Արդեօք կը սխալմ:

— Կարելի է որ չէ: Կախախնամութեան ճամբաները խիստ զարմանալի են:

— Միայն չհիմար ըսածներէս՝ իմ վրաս ինչ կարծիք ունեցաք:

— Յայտնի զուգընթաց համար, թէ եւ կէս ի կէս խոտովանութիւնդ լսելով, չեմ կրնար յանգանքիդ վրայ ճիշդ գաղափար մը ունենալ, բայց եւ այնպէս կարծես թէ իմ կամաց դեմ՝ զքեզ կը նմանցնեմ թշուառ կնոջ մը, որուն ետեւէն ինկած է ոստիկանութիւնը երկայն ժամանակէ վեր: Բայց կեղծարարացը ճիշդ նկարագիրը չունենալով, մինչեւ հիմայ չկրցածս ձեռք ձգել: Եղբի կնոջ կամաց համարս անուշիկ որ առանց օգնութեան թող տուած ըլլայ խեղճ օրիորդ մը, զորն որ մայրը մեռնելու ժամանակ իրեն յանձնած է եղբի:

Աս խօսքերուն՝ Աննային վրայ սաստիկ այլայլութիւն մը տիրեց: Բայց Պր. Ռիշարտոյ չտեսնելու զարկաւ:

Մուրացիկը քիչ մը մտածելէն ետեւ՝ կը կարծէք, ըսաւ, որ եթէ ան կինը յանցանքն անձամբ յայտնելու ըլլայ, թողութիւն գտնէ:

— Աւելի աղէկ կ'ընէ, եթէ դժբախտութեան մէջ ձգած անձին գիմելու ըլլայ:

— Իսկ թէ որ անիկայ իր իրաւունքը գործածելով՝ զինքն արդարութեան ձեռքը մատնէ:

— Վերի գէպքին վրայ տեղեկութիւն ունեցող անձէ մը լսածիս նայելով, կրնամ զձեզ ապահովել որ եթէ ասանկ բան մը պատահելու ըլլայ, Պելլիով օրիորդն այնպէս անգթութեամբ չի վարուիր: Պելլիով անունն Աննային վրայ շանթի

հարուածի մը ազդեցութիւնն ըրաւ: Երևումը վեր ցատքեց, եւ խռոված գէմքով Պր. Ռիշարտոյին նայելով, ոտուքներն ինկաւ, ծնկուքները փաթթուեցաւ, եւ հեծկոտանքէն ընդմիջած ձայնով մը գոչեց:

Պարոն... Պարոն... Ես եմ, այո, ես եմ Աննա Վուադէն...: Ո՛հ, գլխացէք ինծի եւ խեղճ աղջկանս... Ինք զինքս ձեռք գլխութեան կը յանձնեմ... եղածէս աւելի թշուառ մ'ընէք զիս...: Ոճիրս ձեզի խոտովանեցայ... կրնաք զիս արդարութեան մատնել...: Բայց ինչպէս կրնաք մատնել ան աղջկան մայրը, զորն որ ձեռք տունն ընդունած էք... զորն որ անօթութեան մեռնելու վտանգէն ազատած էք...:

Պր. Ռիշարտոյ այնպէս այլայլած էր, որ եւ ոչ միտքն եկաւ աս դժբախտին ցաւոց աղաղակը լռեցնել: Բայց վերջապէս զինքը վեր վերցուց եւ աթոռի մը վրայ նստելու ստիպելով, ըսաւ.

Հանդարտէ, հոս բարեկամներու քով, եւ ոչ թէ թշնամեաց մէջ ես: Քեզի վրաս մը չ'ըլլար, եթէ քու կողմանէդ ճշմարտութիւնն երեւան հանես:

Ո՛հ, ամէն բան կ'ընեմ, բան մը չեմ պահեր: Բաւական ատեն է՝ որ աս սոսկ կալի բեռը որտիս վրայ կ'ըմբռնայ եւ կենանք անտանելի կ'ընէ...: Բայց որուն պիտի յայտնեմ: Պելլիով օրիորդը հոս չէ, եւ խոտովանութիւնս՝ միայն իրեն կրնայ օգուտ ընել:

Պր. Ռիշարտոյ մեծ շփոթութեան մէջ կը գտնուէր. վախնալով որ չըլլայ թէ նախընթաց օրուան պատահածը նորէն կրկնուի, չէր համարձակեր ունեցած դիտարկութիւնը կատարել: Բայց պէտք էր որ թէ՛ Հեղինէին եւ թէ՛ Աննային հանդարտութեան համար՝ իրենց իրարու հետ տեսնուիլը շատ չուշանար: Վերջապէս մտածելով թէ Հեղինէին կերպարանքը՝ իր ըսածին համեմատ՝ քանի մը տարիէ վեր շատ փոխուած է, ուստի եւ Աննա չի կրնար զինքը մէկէն ճանչնալ, ուղեց զանիկայ իր դայեկին առջեւը հանել: Անոր համար աս վերջնոյն ըսաւ.

Քիչ մը յառաջ անձի մը վրայ խօսեցայ, որն որ Պելլիով օրիորդին պատմութեան մէկ մասը գիտէ: Աս տիկինը ձեռք աղջիկը հետն առնողն է: Ուստի հիմայ կ'երթամ իրմէ կը խնդրեմ որ հոս գայ. եւ ինք անտարակոյս նոյն օրիորդին վրայ ինծի աւելի ճիշդ տեղեկութիւն կու տայ քեզի:

Աննա շնորհակալ եղաւ, եւ Պր. Ռիշարտոյ զՀեղինէ կանչելու գնաց, որուն ի մացուց թէ իրեւն ինչպիսի անձ պիտի տեսնուի իր յառաջուն դայեկին հետ:

Բայց իր անխկնլութիւնը պարտադրեալաւ: Օրիորդն Աննային խօսքն որ մտաւ, մէկէն այնպէս այլայլեցաւ, որ քիչ մնաց կը մարեր: Պր. Ռիշարտոյ աճապարեց անոր աթոռ մը տուաւ, եւ ետքը խօսքն Աննային դարձնելով,

Ահաւասիկ, ըսաւ, ան տիկինը՝ որն որ Մորոյ կնոջ քովէն աղջիկդ առած է:

Աննա առանց պատասխան տալու շփոթած աչուքները մեր դիւցազուն հէտին վրայ սեւեռած կը նայէր. չորացած շրթանքը վրայ այլայլութեան դող մը կը տեսնուէր: Եր-

կու անգամ՝ իբր թէ յիշողութիւնն ամփոփելու համար՝ ձեռքը ճակատը տարաւ, որուն վրայ քրտինքի խոշոր կաթիլներ ձեւացած էին: Իսկ Հեղինէ հազիւ կրնար շունչ առնուլ, սիրտը սաստիկ կը զարնէր, եւ ամէն անգամ բռնութեամբ զուպուած հեծեծանք մը՝ մտքին մէջ ծնած զանազան զգացմունքները չոյսանելու համար ըրած ճիգը կը յայտնէր: Աչուքները գետնէն վերցնելու չէր համարձակեր:

Պր. Ռիշարտոյ ընելէք չէր գիտեր: Կը տեսնէր որ մեծ անխկնլութիւնն ըրած էր, զԱննա Հեղինէին այցելութեան յառաջունէն չպատրաստելով: Բայց նոյն անխկնլութեան դարման չէր կրնար տանիլ. ուստի անձկութեամբ աս անսովոր տեսարանին կատարածին կը սպասէր:

Աննա երկայն ժամանակ Հեղինէին կերպարանքը զննելէն ետեւ, վերջապէս Պր. Ռիշարտոյին դառնալով, շատ ցած ձայնիւ անոր ըսաւ.

Չեմ գիտեր թէ արդեօք աչուքներուն հաւատամ. բայց աս տիկնոջ կերպարանքն ինծի...: Ո՛հ, չէ, գուցէ ան չէ...: Բայց... կ'աղաչեմ, զիս աս ահագին տարակուսանաց մէջ երկայն ատեն մի թողուր:

Ետքը ձայնը բարձրացնելով, Տիկին, գոչեց, Տիկին... Աստուծոյ սիրոյն համար... անուննիդ զուգեցեք...: Ըսէք, դուք ո՞վ էք:

Հեղինէ, պատասխանեց մեր դիւցազուն հին սաստիկ շարժած. եւ մէկէն ոտք ելելով, դէպ ի Աննա վաղեց, ու զինքը բազկացը մէջ ճնշեց:

Ո՛հ, զիս թող տուէք... Թող տուէք, օրիորդ, գոչեց Աննա՝ Հեղինէին բազկացը մէջէն դուրս ելելու ջանք ընելով: Ես հրէշ մըն եմ, որ արեւուն լոյսը տեսնելու արժանի չեմ...: Թող տուէք, որ ոտուքնիդ ինձամ՝ թողութիւն խնդրեմ:

Թողութիւն, ըսաւ Հեղինէ. շատ առան է որ ձեզի թողութիւն տուած եմ: Իւ ինչպէս կրնայի չնեղել: Ստոյգ է ինծի շատ վիշտ հասցուցիլ. բայց կենքս ալ պահեցիք: Այո, գիտեմ որ զիս մահուանէն ազատեցիք, որովհետեւ երկինքը զիս մեռացնելու օգնած ատեն անոր տուած պատասխանին լոյցի: Անոր համար ինծի վախնալու բան մը չունիլ: Միայն ան կը խնդրեմ ձեզմէ: որ ընտանեացս անունը յայտնէք: Ի՞նչ է ինչքերս ստանալու ըլլամ, ո՞չ դուք եւ ո՞չ աղջիկնիդ կարօտութիւն կը կրէք: Կը տեսնէք որ ձեզի դեմ ամենեւեմ ոչ չեմ պահած. որովհետեւ աղջիկնիդ քովս առած ատենս՝ գիտէի որ ձեռք եւ ան դժբախտ մարդուն զաւակն է, որն որ զձեզ գործած չարքնիդ ընելու ստիպեց եւ որուն ալեաց մէջ թաղուիլ տեսայ:

Ո՛հ, մեծան Տիկին, գոչեց Աննա զՀեղինէ սիրով ու մեծարանք գրկելով, եւ զինքն արցունքներով թրջելով. Աստուած միայն կրնայ ձեռք բարութիւնը վարձատրել. եւ եւ ոչ կրնամ ըստ պատշաճի շնորհակալ ըլլալ:

Պր. Ռիշարտոյ՝ որ մինչեւ նոյն ատեն մէկ կողմ քաշուած խօսուածքը մտիկ կ'ընէր, ան ատեն խօսիլ սկսելով, խաթուէն, ըսաւ Աննային, մեր բարեկամին բաղձանքը լսեցիր: Ուստի կ'աղաչեմ՝ զինքը գոհ ըլնէ: